

НЕГОДЧЕНКО В. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 343.131.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.53>

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Стаття присвячена дослідженню презумпції невинуватості особи як засади кримінального провадження в Україні. Надається визначення презумпції. Здійснюється аналіз презумпції невинуватості. Доводиться, що правову презумпцію як спростовне припущення необхідно відмежовувати від принципу презумпції невинуватості як керівного, загального правового начала кримінально-процесуальної діяльності.

Презумпція невинуватості є одним із фундаментальних демократичних принципів, що характеризує як державу, так і її систему кримінального правосуддя в цілому.

В умовах функціонування національної правоохоронної системи особливого значення набуває презумпція невинуватості, під якою розуміють правове положення, згідно з яким підозрюваний, обвинувачений чи підсудний вважається невинуватим у вчиненні злочину доти, доки його вину не буде доведено в у встановленому законом порядку.

Порівняно поняття «презумпція невинуватості» та «принцип презумпції невинуватості».

Також вивчаються нормативно-правові положення, які встановлюють презумпцію невинуватості. Вони викладені в багатьох міжнародно-правових актах та безпосередньо в законодавстві України, а саме Кримінально-процесуальному кодексі України та Конституції України.

Доведено, що презумпція невинуватості є одним із найважливіших демократичних правових принципів, коріння якого сягає глибокої давнини та є загальноновизнаним у світі.

Сучасне законодавство має на меті утвердитися як демократичне та гуманне, що неможливо через відсутність норми, яка б протистояла будь-якому упередженню ставленню до суб'єктів права.

Зроблено висновок, що правову презумпцію як спростовне припущення необхідно відокремити від принципу презумпції невинуватості як керівного, загальноправового принципу кримінально-процесуальної діяльності.

Ключові слова: *правова презумпція, засади кримінального провадження, право на захист, презумпція невинуватості.*

Nehodchenko V. O. Presumption of innocence as a constitutional basis of criminal proceedings

The article is devoted to the study of the presumption of innocence of a person as the basis of criminal proceedings in Ukraine. A definition of presumption is given. An analysis of the presumption of innocence is carried out on the basis of a study of the definitions of legal scholars.

The presumption of innocence is one of the fundamental democratic principles that characterizes both the state and its criminal justice system as a whole.

In the conditions of the functioning of the national law enforcement system, the presumption of innocence acquires special importance, which is understood as a legal provision according to which a suspect, accused or defendant is considered innocent of committing a crime until his guilt is proven in accordance with the procedure established by law.

The concept of «presumption of innocence» and «principle of presumption of innocence» is compared.

The principle of the presumption of innocence in criminal procedural activity must be understood as an imperative, irrefutable, unconditional for execution by the procedural subjects empowered by the power, the prescription of the law.

Normative and legal provisions that establish the presumption of innocence are also being studied. They are set forth in many international legal acts and directly in Ukrainian legislation, namely the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Constitution of Ukraine.

It is proven that the presumption of innocence is one of the most important democratic legal principles, the roots of which go back to ancient times and is widely recognized in the world.

Modern legislation aims to establish itself as democratic and humane, which is not possible due to the absence of a norm that opposes any bias against the subjects of the law.

It is concluded that the legal presumption as a rebuttable assumption must be separated from the principle of the presumption of innocence as a guiding, general legal principle of criminal procedural activity.

Key words: *legal presumption, principles of criminal proceedings, right to defense, presumption of innocence.*

Постановка проблеми. Україна йде шляхом розвитку демократичної та цивілізованої європейської країни, найважливішими цінностями якої є верховенство права, визнання, забезпечення та захист людських прав.

Ідеї гарантування захищеності прав людини знаходять застосування у багатьох сферах життя громадян. Отже, сфера здійснення правосуддя також не є винятком.

Презумпція невинуватості є однією з фундаментальних демократичних засад, що характеризує як державу, так і її кримінальне судочинство в цілому. Сучасні умови розвитку системи права та правової системи потребують поглибленого дослідження та аналізу феномену існування презумпції невинуватості як конституційної засади кримінального судочинства.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, що пов'язані з практикою реалізації презумпції невинуватості, не мають однозначного погляду серед сучасних вчених та практиків. Подана проблематика має значну гносеологічну цінність для вивчення багатьох загальноправових дисциплін.

Тематика феномену існування презумпції невинуватості є провідною темою досліджень багатьох вчених, серед яких О. К. Абросімова, Т. В. Бабчинська, Ю. В. Баулін, І. В. Венедіктова, А. В. Гриненко, В. В. Крижанівський, Н. С. Кузнєцова, А. А. Кухта, Т. М. Мирошніченко, М. І. Панов, В. М. Тertiшник, Г. Ю. Юдківська, А. Г. Ярема та ін.

Метою цієї статті є дослідження презумпції невинуватості особи як засади кримінального провадження в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В юридичній енциклопедії наведена така інтерпретація поняття «презумпції в праві» (лат. *praesumptio* – припущення, від *praesumere* – передбачити, передчувати, вгадувати): закріплені правовими нормами припущення про вірогідність настання певного юридичного факту [1].

Більш вдалою, на нашу думку, є дефініція цього поняття, запропонована вітчизняним правником П. Рабіновичем. Автор тлумачить правову презумпцію як закріплене в законодавстві припущення про наявність або відсутність певних юридичних фактів, яке може призвести до виникнення, зміни або припинення правовідносин, визначаючи в такий спосіб її можливу роль у динаміці правовідносин [2].

При формулюванні двох вищенаведених визначень поняття, що розглядається нами, як ключовий використовується термін «припущення», а не термін «обставини», притаманний категорії «юридичний факт», що є підставою для розмежування цих понять [3, с. 252].

Загальновизнаним в юридичній науці є поділ правових презумпцій на два різновиди:

1) презумпції, що не можуть бути спростовані (неспростовні, незаперечні), – це такі припущення щодо існування певного факту, які не потребують доведення і не підлягають сумнівам, спростуванню (наприклад, презумпція недієздатності малолітньої особи, що випливає з положень ст. 31, 32 ЦК України, або презумпція рівності всіх перед законом, що випливає зі змісту ст. 21 Конституції України);

2) презумпції, що можуть бути спростовані (спростовні, заперечні), – це такі припущення щодо існування певного факту, які мають юридичне значення доти, доки щодо цього факту не буде встановлено інше (наприклад, презумпція батьківства).

В умовах функціонування національної правоохоронної системи особливого значення набуває презумпція невинуватості, під якою розуміють правове положення, згідно з яким підозрюваний, обвинувачений чи підсудний вважається невинуватим у вчиненні злочину доти, доки його винуватість не буде доведена в порядку, встановленому законом. Своє законодавче закріплення презумпція невинуватості у вигляді низки владних приписів, які розкривають зміст однойменного принципу, знаходить у ст. 62 Конституції України [4].

Важливе не лише теоретичне, але й практичне значення має з'ясування співвідношення понять «презумпція невинуватості» та «принцип презумпції невинуватості». Під принципом презумпції невинуватості в кримінально-процесуальній діяльності необхідно розуміти імперативний, неспростовний, безумовний для виконання процесуальними суб'єктами, наділеними владою, припис закону.

Презумпція невинуватості є правовим принципом, що зумовлює невинність у скоєнні злочину особи, що підозрюється у ньому, до тих пір, поки її провину не буде доведено у порядку, що встановлений законодавством та безпосередньо встановлено вироком суду, який набрав законної сили [4].

А. А. Кухта засвідчує, що основою сучасного правового принципу презумпції невинуватості є звичаєве право. Прийнято вважати, що основним джерелом презумпції невинуватості є загальні положення римського права. Наприклад, відомий римський закон «*In dubio pro reo*» пояснює, що у випадку сумнівів під час суду, справа повинна бути вирішена на користь підсудного чи відповідача. Вже наприкінці 18 ст. загальні засади презумпції невинуватості були остаточно сформовані у вигляді правової норми англійським юристом В. Гарроу. Згодом застосування цієї правової норми було поширене в юридичній практиці [5].

Нормативно-правові положення, які закріплюють презумпцію невинуватості, викладені у багатьох міжнародних правових актів, в числі яких Загальна декларація прав людини (п. 1 ст. 11) [6]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (п. 2 ст. 14) [7]; Європейська конвенція прав людини (п. 2 ст. 6) [8].

Важливо зазначити, що Конституція України дає більш широке та чітке поняття права особи на використання презумпції невинуватості. Галузеве законодавство, таке як Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси України також закріплює факт існування та використання презумпції невинуватості як важливого демократично-правового принципу [9].

Виходячи з основної формули презумпції невинуватості «особа вважається невинуватою, до тих пір, доки не буде доказане зворотнє», впливає основне призначення цього правового принципу. Воно полягає протистоянні тенденційності, упередженості, свавілля, дискримінації, обвинувальному ухилу та будь-якому суб'єктивізму [10].

Упередженість та думка про винуватість обвинувачуваного може встановлюватися на суб'єктивному рівні під час процесу провадження кримінальної справи.

Грошевий Ю.М. стверджував, що в умовах сучасного світу головною ідеєю існування презумпції невинуватості є заперечення ототожнення обвинуваченого з винуватим. Кримінальне судочинство має на меті встановлення справедливого та демократичного вироку [11].

За радянських часів терміну «презумпція невинуватості» не було в законі. В ті часи в літературі існувала думка, що засада презумпції невинуватості не властива нашій системі права. Лише в 60-х роках XX ст., розвиваючи ідеї про необхідність додержання прав і законних інтересів учасників судового розгляду, М.С. Строгович [12] сформулював положення про те, що винною можна визнати лише особу, вину якої достовірно доказано, у протилежному разі особа вважається невинуватою. Зокрема, він уперше в науці кримінального процесу встановив межі практичного застосування засади презумпції невинуватості.

Початок традиції визнання презумпції невинуватості одним з найважливіших прав людини заклала Декларація прав людини та громадянина, прийнята Національними зборами Франції 26 серпня 1789 р., ст. 9 якої проголошує: «Оскільки кожен є невинним, доки не буде встановлено інше, то в разі затримання особи надмірна суворість, не викликана необхідністю з метою забезпечення його затримання, повинна суворо каратися законом». Згодом ця засада була законодавчо закріплена в Статуті кримінального судочинства Російської імперії 20 листопада 1864 р. у вигляді системи логічних норм. Прогресивне положення Статуту скасувало правило, згідно з яким обвинувачений зобов'язаний самостійно доводити свою невинуватість. Цю традицію було продовжено в міжнародно-правових документах, присвячених правам людини та громадянина.

У статті 11 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., проголошується: «Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [6].

У статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначається: «Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно із законом» [7]. У цих самих документах – як найважливіші права людини – проголошені свобода від самообвинувачення та свавільного арешту, а також від жорстокого, нелюдського ставлення.

Зокрема, в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права людини зазначено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним (ст. 14); нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою; кожен, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, має право на розгляд його справи в суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним (ст. 9); нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ст. 7).

У статті 15 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікованої Указом Президії Верховної Ради УРСР від 26 січня 1987 р., зазначається: «Кожна держава-сторона забезпечує невикористання будь-якої заяви, що, як встановлено, була зроблена під час катування, як доказу в ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, звинуваченої у здійсненні катувань, як доказ того, що таку заяву було зроблено» [13].

Стаття 17 КПК України [14] за своєю сутністю є формою втілення у кримінально-процесуальне законодавство закріпленої у ч. 1 ст. 62 Конституції України презумпції невинуватості, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [15].

Юридичний зміст цієї засади полягає у такому:

- ніхто не зобов'язаний доводити свою винуватість у вчиненні злочину або меншу винуватість, або наявність обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи;
- обов'язок доведення винуватості особи покладено на слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення – на потерпілого чи його представника;
- заборонено перекладати обов'язок доведення на обвинуваченого, домагатися його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів;
- обвинувачення не може ґрунтуватися на засадах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях;
- усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;
- недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину в юридичному відношенні означає його невинуватість і тягне за собою закриття кримінального провадження на досудовому слідстві і постановлення виправдувального вироку в стадії судового розгляду;
- факт притягнення особи до участі у справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винуватості;
- до остаточного вирішення кримінальної справи й офіційного визнання особи винною у вчиненні злочину з нею не можна поводитися як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та в будь-яких офіційних документах стверджувати, що ця особа є злочинцем.

Для визнання особи винною у вчиненні злочину і для притягнення її до кримінальної відповідальності необхідно: щоб обвинувальний вирок суду щодо такої особи набув законної сили; щоб суд, який виніс обвинувальний вирок, був створений відповідно до встановленого законом порядку; щоб справа була з категорії справ, які входять до юрисдикції суду, що її розглянув; щоб справа у суді розглядалася за встановленою кримінально-процесуальним законодавством процедурою.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначу, що презумпція невинуватості є одним з найголовніших демократичних правових принципів, коріння становлення якого сягає давнини та має широке визнання в світі.

Сучасне законодавство має на меті утвердження себе як демократичного та гуманного, що не є можливим за відсутності норми, що протистояє будь-якій упередженості щодо суб'єктів права.

Презумпція невинуватості є однією з фундаментальних демократичних засад, що характеризує як державу, так і рівень її судочинства в цілому. В умовах євроінтеграції України неможливо не враховувати важливість існування та розвитку справедливого, гуманного судочинства, пристосованого до реалій, що розвиваються динамічно.

Отже, попри термінологічну схожість правову презумпцію як спростовне припущення необхідно відмежовувати від принципу презумпції невинуватості як керівного, загального правового начала кримінально-процесуальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1-6: А-Г. 672 с.
2. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посіб. Львів : Медицина і право, 2021. 256 с.
3. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 480 с.
4. Гриненко А. В. Принцип презумпции невиновности и его реализация в досудебном уголовном процессе. Харьков : Консум, 1997.
5. Кухта А.А. Доказывание истины в уголовном процессе : монограф. Н. Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2009.
6. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93.

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
8. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
9. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-те доповн. і перероб. Київ : Правова єдність, 2017. 824 с.
10. Бабанян Р. Ш., Сіроткіна М. В. Доведеність вини поза розумним сумнівом у кримінальному процесі України: особливості розуміння та правозастосування. *Адвокат*. 2013. № 10.
11. Грошевий Ю.М. Концептуальні засади побудови проекту кримінально-процесуального кодексу України. Харків : Право, 2011. 652 с.
12. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : учеб. Т. 1. Москва : Наука, 1968. 470 с.
13. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
15. Конституція України від 28 червня 1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30, Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

